

Neverbální komunikace

Základem souznění, přátelství nebo alespoň ne-nepřátelského vztahu je porozumění. A k porozumění nemůžeme dojít bez vzájemné komunikace. Tu dělíme na verbální (té jsme se věnovali v přechozím čísle) a neverbální, které se budeme věnovat právě teď.

PHDR. KATEŘINA JANČAŘÍKOVÁ, PH.D.

Americký psycholog, psychoterapeut a filosof rakouského původu **Paul Watzlawick** (1921–2007) napsal: „Nelze nekomunikovat!“

Toto, dnes všeobecně uznávané, prohlášení se nazývá **Watzlawickův axiom**. Upozorňuje na skutečnost, že komunikace probíhá stále, i když

řikají. Proto se častěji více než slovy řídí **neverbálními komunikačními kanály**.

Dospělí, kteří na to nejsou připraveni, se často diví, proč dítě reaguje opačně, než jak jsem mu říkal. Neuvědomují si, že děti vnímají nejen řeč jako takovou, ale také **řeč těla** a další typy neverbální komunikace.

” **Neverbální informace je pro dítě silnějším signálem než slovo. Pedagog musí proto dbát, aby jeho chování nebylo v rozporu s jeho verbálními prohlášeními.**

učitel nebo rodič mlčí a otočí se k dítěti zády.

Myslím, že Watzlawickův axiom lze rozšířit na rčení „Nelze nekomunikovat o přírodě.“

Pro předškoláky je neverbální komunikace obzvlášť důležitá, protože jejich verbální komunikace v mateřském jazyce se teprve rozvíjí. I když toho již dokážou hodně sdělit, někdy se nedokážou dobře vyjádřit a jindy zase nedobře porozumí tomu, co jim dospělí

Sdělovat to stejné slovy i činy

Velmi nezdravé je, když verbální a neverbální sdělení učitelky či učitele poskytuje dítěti **různé informace**. Tedy když pedagog něco jiného sděluje slovy a něco jiného neverbálními komunikačními kanály. Například když učitelka či učitel dětem říká: „Před každým jídlem si myjte ruce!“, ale sám si je nemyje. Co myslíte, zafixují si děti, že si mají mýt ruce před jídlem?

No ano, většina z nich bude učitelku/ učitele napodobovat a verbální sdělení bude ignorovat.

Dopady podobných rozporuplných sdělení popisuje **koncept skrytého kurikula** nebo někdy také skryté osnovy či bezděčné učení.

Z přírodovědné oblasti známe mnoho podobných situací. Pokud učitelka říká, že je třeba se chovat k pozorovaným živočichům šetrně, ale sama se k nim šetrně chovat nebude, nebo pokud jen mimickými svaly dá signál, že sama tomuto výroku nevěří, děti se šetrně chovat nebudou, protože neverbální informace je pro ně silnějším signálem než slova.

Abychom zjistili, jaké neverbální signály vydáváme, měli bychom se **seznámit se základy biokomunikací**.

Biokomunikace je dorozumívání se živočichů. Biokomunikace dělíme na akustické, chemické, dotykové, vibrační, optické; mnozí živočichové (včetně člověka) ovšem používají jejich různé kombinace. Děti jsou na biokomunikaci mnohem citlivější než dospělí, což – jak bylo výše v textu naznačeno – souvisí s jejich nedostatečně funkční verbální komunikací.

Akustická komunikace

Akustická komunikace je komunikací za pomoci zvuků. Například zpěv kosa, vrkání hrdličky, vrčení psa, kvákání žab nebo cvrkání cikád. Téměř každý živočich vydává a používá škálu zvuků s **různými výrazy**. Například pes vydává

různé zvuky, když má radost nebo když hlídá u plotu, když se bojí nebo když pečuje o štěňata.

Komunikace verbální (lidská řeč) je tedy jednou ze složek akustické komunikace. Ale dobře víme, že řeč není jedinou formou lidské **akustické komunikace**. I dospělí lidé vydávají různé „eh“ a „au“ a „hm“. Děti – podobně jako mláďata jiných savců – vydávají velmi mnoho zvuků, kterými komunikují. Může to být spokojené, nebo naopak nespokojené mručení.

Děti v předškolní věku vydávají zvuky, jejichž účelem je signalizovat „já jsem tady“. Je to pozůstatek z dob

dávno minulých, kdy matky měly děti všude s sebou – i při práci, sběru plodin. Pokud dítě vydává zvuky, matka o něm ví, i když ho nevidí, a může bez obav pracovat.

Ovšem, ve třídě, kde je bezmála 30 předškoláků, kteří při volné hře spokojeně oznamují „jsem tady“, je velký hluk. Odborníci uvádějí, že zvuk o síle 75–90 decibelů je považován za nezdravou hlučnost. To je příčinou toho, že tolik učitelů trpí poruchami sluchu. Jde o typickou nemoc z povolání.

Chemická komunikace

Chemická komunikace je komunikace pachem. Molekuly pachu nasednou na receptory v nosní sliznici a ty do **nervové soustavy** vysílají specifické informace. Příkladem je komunikace feromonová nebo pachové značky psů, koček, kun, vyder aj.

Pachem pochopitelně komunikují i lidé. Ti komunikují jednak svým vlastním přirozeným pachem a jednak k němu přidávají různé **pachy doplňkové** (voňavky, deodoranty, aviváže).

Přirozený pach člověka je dán genetickou informací (pach příbuzných lidí je velmi podobný), ale i tím, co člověk jí, anebo tím, jakou trpí nemocí (velmi „cítit“ je cukrovka nebo epilepsie apod.).

Moderní člověk doplňuje složku individuálního pachu pachem mýdla, voňavek, deodorantů, aviváží apod.

Předškolní děti vnímají pachy velice intenzivně. Mnohem intenzivněji než dospělí.

Mnohé děti vnímají identitu učitelky více podle pachu než podle rysů v obličejí. Pokud dítě svou učitelku čichem „nepozná“, znejistí. Učitelka, která pokaždé voní jinak, protože používá různé parfémy, neverbálně sděluje dětem „dej si na mě pozor“. Častá výměna parfémů může být následně příčinou její menší oblíbenosti. Pedagogičtí pracovníci by proto

Předškolní děti vnímají pachy mnohem intenzivněji než dospělí.

chodidly, jazykem, rty a vlastně celým tělem.

Neznalost archetypálního významu některých dotyků může přivodit problémy v komunikaci. Tyto významy jsou totiž v dítěti hluboce zakořeněné a ono na ně reaguje instinktivně. Například **položení ruky na hlavu** několik centimetrů nad místo, kde čelo přechází ve vlasový porost, je projevem dominance, nadřazenosti. Děti, žáci i dospělí **na tento dotek reagují averzí**, je jim nepříjemný. Samozřejmě v jistých případech je dotek na tomto místě vhodný, třeba když chce otec ukončit hádku dítěte se sourozencem, položí mu ruku přesně na toto místo. Ale není to vhodné místo, pokud chce pedagog pochválit dítě pohlazením.

Jiné doteky mohou být naopak konejšivé a útěšné. Například lehké poplácávání po zádech v oblasti lopatky či po rameni.

Je dokázáno, že **batolata upřednostňují chlupaté objekty** před lysými.

Dotyky na tzv. intimních místech v okolí genitálií jsou tabu. Učitelky (a zvláště učitelé) v mateřské škole se dostávají do složitých situací, pokud mají ve třídě dítě, které nezvládá sebeobsahu, a jsou okolnostmi nuceni mu **asistovat při utírání či měnit plenky**. Takové situace je třeba řešit s citem a taktem.

Pro každou učitelku je důležité uvědomit si na těle dítěte místa, na která je vhodné směřovat signály pro odměnu či povzbuzení (pohlazení, poplácání či letmý dotek nebo i masáž míčkem či polechtání pírkem) a na která je vhodné **směřovat signály pro zastavení dané činnosti** či korekci (letmý dotek, položení dlaně), a samozřejmě místa, na kterých jsou doteky nevhodné.

Vibrační komunikace

Vibrační komunikace je komunikace vibracemi. Je známo, že na děti působí vibrace způsobené srdeční činností nebo plicní ventilací anebo takové, které je napodobují. Je **prokázán pozitivní účinek** tepové a dechové frekvence na

předčasně narozené děti. Vibrace jsou jedním z nástrojů tzv. bazální stimulace, která se velmi osvědčuje v péči o děti předčasně narozených, v péči o děti i dospělé s vrozeným intelektovým a somatickým postižením, u lidí s různými akutními a chronickými onemocněními, po úrazech mozku a také klientů s demencí.

Pohupování, **klepání a podobné rytmické činnosti**, které často sledujeme u dětí, jsou nejspíš projevy či pozůstatky vibrační komunikace.

„ Pro malé dítě bývá oční kontakt, reprezentující soustředěnou pozornost dospělého, odměnou, stojí o něj více než o cokoli jiného.

Do plánu přírodovědných aktivit je vhodné zařadit aktivity rytmické, které umožní dětem prožívat rytmy přírody (poslouchání kapek deště, používání fonendoskopu pro poslech vlastního tepu a dechu, kontakt s vhodně vybranými zvířaty a sledování jejich rytmů, např. při hiporehabilitaci).

Optická komunikace

Optická komunikace je komunikace podněty pro zrak, tedy různými pohyby, barvami nebo blikáním.

Optická komunikace hraje velkou roli i v komunikaci mezi lidmi. Největší roli hrají svaly v obličejové části (mimika), oční kontakt (vizika), barva pokožky (červenání, zblednutí) a také řeč těla, především postoj těla (posturika), pohyby rukou (gestikulace) aj.

Vědci dokázali, že mimické výrazy nejsou závislé na kultuře a jazyku. Výrazy obličejové tedy interpretují stejně lidé různých ras a kultur. Ale dokázali, že nevyspalí lidé významy interpretují hůře.

Oční kontakt

Významnou roli v mezilidské **komunikaci hraje oční kontakt**. Pro

předškolní dítě i mladšího žáka bývá oční kontakt, který reprezentuje soustředěnou pozornost dospělého, odměnou. O oční kontakt s dospělou osobou stojí více než o cokoli jiného. Některé děti zlobí právě proto, aby jim dospělý věnoval **soustředěnou pozornost**. Nevadí jim, že dostávají vyhubováno, hlavně že se dospělý věnuje jen jim a dívá se jim do očí.

Učitelky, které mají ve zvyku „kázat“ zlobivým dětem, vlastně špatně nežádoucí chování zpevňují, protože

odměňují právě očním kontaktem a soustředěnou pozorností.

Konejšivé signály

Zajímavý objev představila norská cvičitelka psů **Turid Rugaas**. Více než deset let zaznamenávala řeč psiho těla na video. Následně popsala 28 signálů, které nazvala konejšivé, protože je psi vydávají, aby předešli konfliktům a agresivním reakcím jiných psů.

Dále si všimla, že někteří psi neumějí konejšivé signály používat, a dostávají se proto často do konfliktů. Zjistila, že tyto psi nebyli v klíčovém věku dobře socializováni.

Rozklíčování konejšivých signálů umožňuje lépe realizovat socializaci štěňat a resocializaci problémových psů.

Lze očekávat, že některé tyto signály budou fungovat mezidruhově a že i v neverbální komunikaci mezi lidmi, především mezi dětmi a mezi dospělým a dítětem, hrají konejšivé signály jistou roli. Identifikace lidských konejšivých signálů by byla **zajímavým výzkumným tématem**, jehož výstupy by pomohly učitelkám, učitelům, speciálním pedagogům, sociálním pracovníkům apod.

Závěrem

Neverbální komunikace v předškolním věku významně doplňuje komunikaci verbální. Je třeba jí věnovat pozornost a hledat cesty, jak s dětmi neverbálně komunikovat šikovněji.

Autorka působí jako vedoucí Centra environmentálního vzdělávání a výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Literatura

- JANČAŘÍKOVÁ, K. *Didaktické přístupy k přírodovědnému vzdělávání předškolních dětí a mladších žáků*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2019.
- FRIEDLOVÁ, K. *Bazální stimulace v základní ošetrovatelské péči*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1314-4.
- KOPECKÁ, B., SACHOVÁ, P., MRÁZKOVÁ, E., JIŘÍK, V. *Hlučnost jednotlivých činností v mateřských školách*. Ostrava: Lékařská fakulta OU v Ostravě, Universitas Ostraviensis Facultas Medicinae, 2013.
- SACHOVÁ, P., MRÁZKOVÁ, E., RICHTEROVÁ, K., TOMÁŠKOVÁ, H., JANOUT, V. *Sluchové ztráty u pedagogů mateřských škol*. Hygiena, 2013, 58(4), s. 152-156. ISSN 1210-7840.
- VESELOVSKÝ, Z. *Etologie. Biologie chování zvířat*. Praha: Academia, 2005, 408 s. ISBN 80-200-1331-8.

neměli měnit příliš často parfémy, prací prášky, aviváže, popř. by si měli změny napláňovat na vhodná období, např. na prázdniny.

Dětské receptory zcela jistě zaznamenávají odlišnosti pachu, které jsou dané některými nemoce, a následně spouštějí reflektivní chování, např. nechut sedět s dotyčným u jednoho stolu.

Při realizaci **přírodovědných aktivit** se může stát, že neznámý pach např. zvířat, rostlin nebo tlejícího materiálu

děti bude odrazovat od badání, hry či plnění zadaných úkolů. Vhodné je proto včasné seznamování dětí s přírodními pachy.

Dotyková komunikace

Dotyková – někdy také haptická – komunikace je komunikace doteky. Předškolní dítě hmatá a přijímá doteky jako signály nejen rukama, ale také